

Retorikken mot unionen – J.E. Sars som tidsskriftpolemiker

Eivind Tjønneland

Nordisk institutt UiB

Eivind.Tjønneland@nor.uib.no

Tidsskriftet *Ringeren* (1898-1899) ble grunnlagt som et kamporgan mot unionen med Sverige. Redaksjonen besto av historikeren J.E. Sars, Bjørnstjerne Bjørnson og Sigurd Ibsen. Litteraturkritikeren Carl Nærum kom inn i redaksjonen i 1899-årgangen. Sars var imidlertid den som hadde skrevet mest poengtert om Norges union med Sverige i Venstre-tidsskrifter han tidligere hadde redigert, slik som *Nyt Tidsskrift* (1882-87) og *Nyt Tidsskrift – Ny Række* (1892-95). I *Ringeren* var det imidlertid Sigurd Ibsen som ledet an i stormløpet mot unionen. Men mye av det som ble brakt til torvs mot unionen med Sverige i *Ringeren*, var foregrep av det Sars tidligere hadde skrevet. Formålet med denne lille artikkelen er ikke teoretisk, men å dokumentere noe av Sars' nasjonalistiske retorikk på 1880-tallet som en bakgrunn for 1905.

Uten det store ideologiske og retoriske forarbeidet som kom til uttrykk i blant annet de tidsskriftene Sars var med på å redigere, hadde ikke 7. juni 1905 vært mulig. Noen spaltekilometre hadde gått med på å begrunne det norske synet på unionen. Da Christian Michelsen endelig kunne få et enstemmig Storting med på unionsoppløsningen 7. juni 1905, var den utløsende årsak at kong Oscar ikke kunne danne ny regjering.

Men ledende Venstre-ideologer som J.E. Sars hadde lenge arbeidet for en oppløsning av unionen. Vi skal i denne sammenheng gi noen smaksprøver på et retorisk nivå som er mindre saksrettet (logos) enn de ofte svært spissfindige og håarklöveriske juridiske og statsvitenskapelige utlegningene av unionsspørsmålet. Agitasjonen tyter stadig frem i de tilsynelatende saklige politiske analysene. Den nasjonalistiske retorikken appellerer først og fremst til norsk ethos og pathos. Unionen var en viktig sak for det norske Venstre lenge før parlamentarismen ble innført i 1884.

Det er naturlig å begynne undersøkelsen i 1882, siden Sars sammen med Olaf Skavlan dette året startet opp det mest sentrale norske allmennkulturelle tidsskriftet i 1880-årene og dessuten utga boken *Historisk innledning til Grundloven*. Som det fremgår av de siste sidene, så er denne boken en fortelling om hvordan den ”norske Nationalalaand” utvikles og virkeliggjøres mer og mer fra det Norske Selskabs tid til Johan Sverdrup (1882c, 220). Sars spiller en dobbeltrolle når han forteller denne historien: Dels opptrer han som faghistorisk ekspert, men han forfekter i tillegg Venstres syn på utviklingen, ikke bare slik den har vært, men også slik den bør være i fremtiden. Dette politiske perspektivet gjør at Sars stadig kommer med agitatoriske utfall i fremstillingen av unionen: Synet på unionsspørsmålets skjebne i fremtiden, er uløselig knyttet til hva det har vært i fortiden. Kampen om fortiden henger nok nesten alltid på en eller annen måte sammen med mer eller mindre bevisste ønsker om fremtiden, men sjeldent er forbindelsen mellom historie og politikk så tydelig som hos Sars. Den politiske mobiliseringen gjennom historisk analyse følger Sars’ egen maksime:

Intet samler et Folk saa godt som fælles historiske Minder, og intet Minde præger sig saa dybt som Mindet om en Kamp for et stort nationalt Formaal, hvori hele Folket har taget Del (1882c, 214).

Svenskenes hat og hensynsløshet

I en av artiklene fra 1882 trekker Sars tråden tilbake til stattholderstriden i 1859. Han konstaterer at det da kom opp til overflaten ”et meget udbredt had hos det svenske folk mod Norge, en fastgroet forestilling om at Norge i 1814 var et erobret land og at Sverige burde havt andre og større fordele af denne sin ’erobring’ end det fik ved den mellem rigerne indgaaede forening, en fuldkommen fornægtelse af Norges ret til selvstændighed og jævnbyrdighed i unionen” (1882b, 251). Da man vedtok en innstilling om unionen i mars 1860, var det med majoritet i alle fire stender. Vedtaket var ifølge Sars ”en ligefrem krigserklæring mod Norge, – en handske, kyldet det norske folk lige i synet” (1882b, 253). Hvis man hadde kunnet snakke om logikk og konsekvens i de svenske stenders oppførsel, burde det neste skritt vært ”at tvinge Nordmændene til at underkaste sig en overhøjhed, som man dog fornuftigvis ikke kunde vente, at de uden tvang skulde ville gaa ind paa, saa-

fremt der fandtes mindste grad af national æres- og selvstændighedsfølelse hos dem”.

Og statsrådet opptrådte ikke bedre i denne situasjonen, de lot seg rive med av agitasjonen og hevdet at stattholderposten ikke kunne oppheves uten Sveriges samtykke. De ville gå av hvis kongen sanksjonerte Stortingets beslutning om stattholderposten. Svenskene var ledet av nasjonale følelser og agitasjon, og den svenske presse rettet ”pathetiske appeller til kongens fædrelands-kjærlighet” fordi han var svenskfødt, og kongen ”gav etter for trykket”. De svenske stender viste ”hensynsløshed overfor Norge [...] der ikke kunde være større”. Det norske Storting reagerte imidlertid rolig og stillferdig: Fyndig, greit og saklig tilbakeviste man det svenske syn, mens de svenske junkere på sin side ville ”piske sturskheden” ut av nordmennene. Da saken ble behandlet i et sammensatt statsråd i april 1861, representerte de svenske statsrådsmedlemmenes fremgangsmåte og fastholdelsen av at pgr. 14 i Grundloven om stattholderen var et unionsvilkår, ”en ligefrem forhaanelse af Norge”.

Forræderne på norsk side

Gjennom ministerskiftet i 1861 fikk høyresiden med minister Stang inn sin mann. Den norske behandling av saken var ”alt andet end udfordrende, men nordmennene sto likevel for den ”værdige og mandige holdning under statholderstriden”. (1882b, 268) Likevel manipuleres det frem en unionsrevisjon på svenske premisser: Etter at det ”svenske statsraad havde bøjet sig for de svenske stenders vilje, kongen havde bøjet sig, den norske regjering havde bøjet sig”, så skulle også Stortinget manipuleres av ministeriet Stang til å ”krybe under det aag” svenskene hadde diktert. Og arbeidet med å skape en opinion for dette synspunktet fikk en ”fremgang, som det altid vil være en ydmygelse for os at tænke tilbage paa”. (ibid. 269) Det fantes forrædere i landet; Stortinget hadde i 1860 hatt gode tanker om det norske folk:

[...] det skulde vise sig, at der fantes en hel del Nordmænd, hvis nationale æresfølelse ingenlunde var saa nøjeseende, at den forbød dem at kjøbslaa om deres lands selvstændighed; eller at modtage, for den kjære freds skyld, som en naadegave af fremmede. (loc.cit.)

Morgenbladet samler disse forræderne rundt seg. Likevel gjør man redaksjonell motstand mot svenskene frem til sommeren 1861. Men ut på høsten,

preget av det nært forestående statsrådsskiftet, ble tonen en annen. Med Stang i spissen for regjeringen omvendte *Morgenbladet* seg ”og prædikede fra nu af den nye lære med en proselyts hele brændende iver”. (ibid. 273) Det *Morgenbladet* få måneder tidligere hadde stemplet som ”en uværdig svaghed, en næsten landsforrædersk opgivelse af Norges gode ret, anpristes nu som forstandig politik, oplyst fædrelandskjærlighed, uden at nogetsomhelst i mellemtíden var skeet”. (loc.cit.) *Morgenbladet* påkaller ”fejghedens og lavhedens instinkter” (ibid. 275) og ”truer med europæiske opinioner” for å skremme nordmennene til å underkaste seg svenskene i unionsspørsmålet. Men denne opinionen var i virkeligheten iscenesatt av de samme forræderiske kretene:

Et par artikler i engelske og franske blade, hvis skandinaviske kilde ikke kunde være tvilsom, var tilstrækkelig til at overbevise ’Morgenbladet’ om at en ’saadan opinion’ virkelig var raadende i Europa. (ibid. 274)

Når en mann av Uelands kaliber ble med i unionskomiteen i 1865, så skyldtes det at man appellerte til den gamle manns svakheter, blant annet til ”hans personlige forfængelighet”. (ibid.: 278)

Sars er på ingen måte fremmed for selv å bruke ad hominem-argumentasjon, men oppfatter samtidig en slik retorikk som kritikkverdig når motstanderne benytter den. De som gikk løs på Bernhard Dunkers bok om unionen, ”grov” ”etter forfatterens personlige motiver og fandt naturligvis hva man grov efter”. Men bakvaskelsene var urettferdige, Dunkers bok fra 1866 gjorde tvert imot et dypt og sterkt indtryk:

Den var ikke blot udmarket ved en sjeldent helstøbt, fastbygget stil, en sjeldent skarp og logisk tvingende argumentation; den var helt igjennem præget af en mandighedens aard, der holder ørens og rettens krav oppe uden afkortning og uden forbehold og som stod i en velgjørende modsætning til al den lamme snak om ’forsonlighed’, ’fordomsfri betragtning’, alle de umandige betragtninger over nationens lidenhed og svaghed, hele det paa engang ubehjælpelige og uredelige stræv med at dække over eller forhutle den historiske sammenhæng [...]. (ibid., 281)

Ibsen-sitater: Intet eller alt

Sars siterer med forkjærighet Dunkers klare referanse til Henrik Ibsens *Brand* anvendt på unionsspørsmålet: ”umuligheden af at her gaa paa nogen akkord, nødvendigheden af at fordre alt eller intet”. (1882b, 285) Også senere brukes

Ibsen som eksempel: Sars begrunner norsk selvstendighet ved hjelp av skjønnliterturen, ikke *Brand* denne gang, men *Rosmersholm*. Norges økende fremskritt, særlig i politisk henseende fra og med 1884, samlar seg i ”en voxende national æresfølelse, en voxende evne og trang til at være helt ud herre i sit eget hus”.

I denne betydning skulde det særlig gjælde, hvad *pastor Rosmer* siger, at ”folkedømets” eller det demokratiske selvstyrer opgave er at skabe saamange adelsmennesker som muligt i landet; for et bedre adelsmærke hos folk som hos individer kan vel ikke tænkes end den rolige selvagtelse, der ikke søger nogen forfængelig tilfredsstillelse i at fornærme eller nedsætte andre, men som paa den anden side heller ikke vil indlade sig paa omsvøb eller afslag, hvor det gælder ens egen ære eller ret. (1887, 486)

Men det står ikke et ord om at heltene i begge disse dramaene, *Brand* og *Rosmer*, henholdsvis blir tatt av snøras og begår selvmord.

Svenskene hadde ved sin riksdagsbeslutning 12. mars 1885 prøvd å tilrane seg mer makt over den felles utenrikspolitikk, og Sars snakker i den forbindelse om en ”for vor nationalære kompromitterende handling”. (1886, 616)

Denne stadige pukkingen på ”ære” som begrunnelse for den riktige holdning i unionsspørsmålet, viser relevansen av Norbert Elias’ (1994) påpekning av hvorledes de foydale æresbegrepene henger igjen i utenrikspolitikken. Adelens siste refugium er da også det europeiske diplomati, noe man kan forsikre seg om ved å lese selvbiografien til en av de sentrale aktørene i 1905, nemlig baron Wedel Jarlsbergs *Reisen gjennem livet* (1932). Men forestillingen om adel var også viktig i Venstres liberalistiske ideologi. Da var det nettopp ikke snakk om fødselsadel, men om den nye elite som ville utvikle seg gjennom fri konkurranse. Det er i denne sammenheng på ingen måte tilfelldig at den lengste artikkelen i fyrste årgang av Sars’ og Skavlans *Nyt Tidsskrift* het ”Fretidens aristokrati”. (Jf. Mejell 1882) Jürgen Habermas sier i denne forbindelse treffende om John Stuart Mill: ”I mangel av et medfødt aristokrati skal dannede og mektige borgere utgjøre det elitepublikum hvis resonnement bestemmer den offentlige mening.” (Habermas 1971, 126)

”Norskæderiet” – en farlig sykdom

I en annen artikkel om unionen i samme tidsskrift angriper Sars det han kaljer et ”norskædende” parti og en tilsvarende presse i Sverige. Språkføringen

til svenskene kan bare unnskyldes ved at den åpenbart er ”dikteret af en voldsom passion, der ikke tillader en at ræsonnere forstandigt”. (Sars 1885, 610)

Svenskene er drevet av pathos, ikke logos. ”Norskædernes” standpunkt er i alt vesentlig det samme som blir gjort gjeldende av norske høyremenn. Men likevel kan ikke norske konservative nyttiggjøre seg disse svenskene: De fører krig i den svenske patriotismens navn, ”norskæderne” angriper Norge som nasjon, man finner en ”indædt uvilje mod alt, hvad norsk er, – ikke blot folket, men endog landet”. (loc.cit.) Foranledningen denne gangen var at Norge fikk en representant mer i det sammensatte statsråd som behandlet diplomatisk saker, slik at det fra 1885 satt to norske og to svenske ministre der, mens det tidligere var én norsk og to svenske representanter. Svenskenes retorikk er preget av at man vil tilbake til Kielerfredens standpunkt. Man minner om erobringens i 1814 og alle de ofre Sverige har brakt for unionens skyld, samtidig som ”Norge udskjældes og forhaanes”. Disse svenske utfallene har en så ”barnagtig karakter” at man egentlig burde ignorere dem. (ibid. 612) Sars konstaterer at ”nationale fordome plejer at være overmaade sejglivede”. Likevel klarer Sars her på en måte å se saken fra to sider. Han forklarer svenskernes standpunkt med at de henger etter i den historiske utvikling, at de bærer på et slags kulturelt etterslep. Reaksjonen på en utdatert illusjon som brister, følger en psykologisk lovmessighet som er velkjent, og som man derfor må vise overbærenhet i forhold til. En ”illusjon som gaar istykker, efterlader en bitter, uvillig stemning”. ”Uviljen rettes særlig mod den eller dem, til hvem det skuffede haab har været knyttet”. (ibid. 625) Da unionen ble inngått, var Norge lite og svakt. Men siden dengang har Norges fremgang ”været over al forventning rask – raskere end Sveriges i det samme tidsrum”. (ibid. 624) ”Norskæderiet” er en sykdom, men ”anfaldene” vil ”bli sjeldnere og mattre, eftersom sygdommen for en saa væsentlig del har sin rod i en antikveret, af historien forlængst tilbagevist opfatning”. (ibid. 625)

Sars avslutter en artikkel i 1882 med å sykdomsforklare de konservative og *Morgenbladets* opptreden: ”Holdningsløsheten hos de mænd [...] gjør et uhyggeligt indtryk og tyder paa en almindelig svaghed eller sygdom i samfundet.” (1882b, 291) For Norges sunnhet skyldes definitivt ikke Sverige: I en artikkel fra 1886 hevder Sars at det beror på en feilslutning at unionen med Sverige har vært årsaken til Norges fremgang. Dette er å ville årsaksforklare en tilfeldighet. Sars banker her poenget inn med et ironisk eksempel:

Thi havde ikke Norge gjort store fremskridt, siden unionen kom i stand,

større end nogensinde forud? Og naar en mand har været frisk i al den tid han har gaaet med knortestok, medens han skrantede forud, da han gik med rørstok, er det saa ikke dermed bevist, at den gode helbred kommer fra knortestokken? (Sars 1886, 475)

Det er ikke tilfeldig at Sars benytter seg av en medisinsk analogi, siden han også andre steder bruker sykdomsmetaforer på politikken. I sin tredje artikkel i første årgang av *Nyt Tidsskrift – Ny Række* kommer Sars igjen med en lang historisk rekapitulasjon spekket med retoriske poenger. Gjennom statholderstriden i 1859-60 og ”denne mindeværdige eruption af det svenske norskæderi”, våknet nordmennene som av en drøm: Plutselig gjennomskuet man festtalenes fraser om ”at unionen knyttede broderbaand mellem folkene og skabte gjensidig velvilje og sympathi”. I stedet skjønte man at den ”havde virket snarere som et aabent saar, der breder edder rundt om seg”. (Sars 1893a, 227) Sverige lider av en ”sygdom der udhuler og steriliserer det svenske folks aand”. Unionsvennligheten viser seg å være et utslag av denne lidelsen, ”af den samme overvættet sands for udpaahængt stads, for klingende titler, navne, talemaader, der er et saa uhyggelig iøjnefaldende drag ved det svenske samfund”. (ibid. 242) Unionen gir næring til dette ”flittervæsen og denne udvorteshed”. Både nordmenn og svensker ”tar skade paa sin sjel” av unionen.

Unionstilhengernes slavementalitet

Sars polemiserer mot påstanden om at unionen kan begrunnes ut fra et rasemessig perspektiv. (1892b) Han hevder at raseprinsippet hører hjemme på et lavere utviklingsstadium. De kamper som begrunnes ut fra raseforskjellene, får et ”uhyggeligt præg af vildhed og uforsonlighed fremfor dem, hvori alene nationale differentser gjør sig gjeldende”. (Sars 1892b, 118) Unionen mellom Norge og Sverige kan ikke begrunnes ut fra overensstemmelse i språk og seder. Dette ville være å rekurrere til ”det halvbarbariske raceprincip” og ikke ”det moderne nationalitetsprincip”. (ibid. 119)

Likevel ser man at Sars’ retorikk spiller på at tilhengerne av unionen er feige, umandige, følelsesstyrte, irrasjonelle, syke og endelig – duknakkete. Den lengste artikkelseryen i *Ringeren* i 1898 ble skrevet av dr. philos. Andreas M. Hansens og het ”Norsk Folkepsykologi”. Den kom ut som bok året etter.

(Jf. Hansen 1899) Hansen argumenterer mot unionen på rasistisk grunnlag ved å finne nærmest total overensstemmelse mellom de to rasene i Norge, langskaller og kortskaller, og deres holdning til unionsspørsmålet. Langskallene er venstremenn og unionsmotstandere, det er de blonde vikingene som ikke frykter kamp. Kortskallene er konservative og konfliksky, feige, urenslige, usportslige og melankolske. Mens langskallene har godt humør, lider kortskallene av klandresyke og mistenksomhet. Jeg har tidligere fremstilt Hansens ideer (Tjønneland 1994) og skal ikke bruke mer plass på hans synspunkter, som også vakte motstand i tidsskriftet. Havstad (1898) innvendte at det ikke var belegg for noen klar overensstemmelse mellom skalleform og politiske synspunkter, mens Sars (1898d) fremholdt at nasjonaliteten var av åndelig art, og ikke rasemessig bestemt.

Selv om Sars senere tok avstand fra Andreas M. Hansens rasistiske forklaring på politiske motsetninger vedrørende unionen, så har unionstilhengerne mange av de samme egenskapene hos Sars og Hansen. Kortskallene til Andreas M. Hansen har ”slaverygg”, de er feige og umandige. De står således i motsetting til de kampglade, lyse og ariske langskallede unionsmotstanderne.

[...] ’unionsvenligheden’ har øiensynlig vedligeholdt sig i væsentlig uforandret stand med den samme karakter, det samme sigte, det samme duknakkede væsen, den samme brogede lakeilivréé, de samme fagter og talemaader – mindre paatrængende, men altid lige uappetitlig i sin apparition. (Sars 1886, 476)

Sars benytter seg altså av en fysiognomisk metaforikk som bærer likhetstrekk med Andreas M. Hansens teori om at unionsvennligheten er rasemessig bestemt. Unionstilhengerne lider rett og slett av en karakterbrist, ifølge Sars:

Mange synes, at de paa grund af unionen har en forpligtelse paa sig til at være ligesom lidt svensk ogsaa foruden at være norsk. De stykker sig ud og procenter med sig selv, og resultatet heraf blir en halvhed og uklarhed i et af de aller første moralske forhold, som maa være til skade for karakter-udviklingen i almindelighed. (Sars 1886, 487)

Sars kaller videre snakket om at unionen er ”livsviktig for vårt land” for ”en dum og løgnagtig frase”. (ibid. 621) Når man taler om ”kjærlighet” til unionen, så må det være et uttrykk for ”hyklerie eller selvkuffelse”.

I 1887 er det først og fremst konsulatsaken Sars er opptatt av, og ideen om å opprette et eget norsk konsulatvesen fremmes. Her benyttes igjen

med den underdanige som kryper for meget. Den svakere part unngik alt, ”som kunde ligne en udfordring, hvilket igjen maatte medføre, at vi blev tilbøielige til at gaa til den modsatte yderlighed og vænnede os til at bukke altfor dybt, af frygt for ikke at bukke dybt nok”. (Sars 1887, 485)

*

Samme år går *Nyt Tidsskrift* inn og kommer ikke på beina igjen før i november 1892. Medredaktør Sars bidrar etter med fem artikler om unionen. (1892a-b, 1893a-c) I den første artikkelen går det frem at tidsskriftet er startet opp for tredje gang for å diskutere unionsspørsmålet. (1892a, 50) Den union som består, gir Sverige en ledende rolle og ”er en skam og ydmygelse for os”, heter det. (ibid. 54) Unionen er noe uorganisk, aksidensielt: Norge kan ikke ”voxe med den”, og den vil ende med ”at blive noget overflødig eller ligefrem skadeligt”. (ibid. 51)

Vi skal ikke forfölge Sars’ retorikk videre oppover på 1890-tallet, grunntrekkene står klart etter disse smaksprøvene. Det må tilføyes at vår ansats til retorisk analyse har sine klare begrensninger: Vi har ikke diskutert om retorikken i noen tilfelle faktisk kan være berettiget i forhold til de realhistoriske kildene, f.eks. om ikke svenskene faktisk var mer opptatt av flitter og stas enn nordmennene på dette tidspunktet. Slike ting kan belegges eller avkreftes empirisk. Når det gjelder Sars’ sykdomsforklaring av politiske motstandere, er det vel få som ville prøve å gå til kildene for å finne ut om svenskene og unionstilhengerne faktisk var syke.

Uansett er det ingen tvil om at Sars’ nasjonalistiske polemikk mot unionen med Sverige mobiliserte politisk. Den var en viktig del av prosessen frem mot 1905.

Retorikken er i seg selv en virkende kraft i ”real”historien.

Litteratur

- Elias, Norbert/ Habermas, Jürgen (1994) *Nasjonalisme og nasjonal identitet*. Overs. E. Tjønneland. Oslo, Cappelen Akademisk Forlag
- Hansen, Andreas M. (1899) *Norsk folkepsykologi*. Kristiania, Jacob Dybwads forlag
- Havstad, Lars A. (1893) ”Race og nationalitet”. *Nyt Tidsskrift – Ny Række* Vol. 1, 560–567

- Habermas, Jürgen (1971) *Borgerlig offentlighet*. Oslo, Gyldendal
- Havstad, Lars A. (1898) "Hovedskallerne og politiken". *Ringeren* nr. 30
- Mejdell, N. (1882) "Fremsidens aristokrati". *Nyt Tidsskrift* Vol. I, 140–157, 213–228, 457–471
- Nielsen, Yngvar (1882) *Bemerkninger ved det af Professor Dr. J. E. Sars udgivne Skrift "Historisk Indledning til Grundloven"*. Kristiania, Forlagt af P.T. Mallings Boghandel
- Sars, J.E. (1882a) "Et og andet om vor politiske situation" I. *Nyt Tidsskrift* Vol. 1, 71–88
- Sars, J.E. (1882b) "Et og andet om vor politiske situation" II. *Nyt Tidsskrift* Vol. 2, 247–291
- Sars, J.E. (1882c) *Historisk Indledning til Grundloven*, Kristiania, Folkeskriftelskabets forlag
- Sars, J.E. (1885) "Unionsspørsmålet". *Nyt Tidsskrift* Vol. 5, 610–627
- Sars, J.E. (1886) "Dagbog". *Nyt Tidsskrift* Vol. 6, 457–487
- Sars, J.E. (1887) "Dagbog". *Nyt Tidsskrift* Vol. 7, 464–488
- Sars, J.E. (1892a) "Unionsspørsmålet". *Nyt Tidsskrift – Ny Række* Vol. 1, 50–56
- Sars, J.E. (1892b) "Den norsk-svenske unions historiske retsgrund" I. *Nyt Tidsskrift – Ny Række* Vol. 1, 116–123
- Sars, J.E. (1893a) "Den norsk-svenske unions historiske retsgrund" II. *Nyt Tidsskrift – Ny Række* Vol. 1, 225–244
- Sars, J.E. (1893b) "Grev Wedel og den norsk-svenske union". *Nyt Tidsskrift – Ny Række* Vol. 1, 429–446
- Sars, J.E. (1893c) "Unionen og Europa". *Nyt Tidsskrift – Ny Række* Vol. 1, 539–559
- Sars, J.E. 1898a. "Om norsk national kultur, sammenlignet med dansk". I, *Ringeren* nr. 6
- Sars, J.E. (1898b) "Om norsk national kultur, sammenlignet med dansk", II, *Ringeren* nr. 7
- Sars, J.E. (1898c) "De norske og de dansk-norske". I, *Ringeren* nr. 20
- Sars, J.E. (1898d) "De norske og de dansk-norske". II, *Ringeren* nr. 21
- Sars, J.E. (1898e) "Unionsopløsning og nationalt kongedømme". I, *Ringeren* nr. 49
- Sars, J.E. (1898f) "Unionsopløsning og nationalt kongedømme". II, *Ringeren* nr. 50
- Sars, J.E. (1899) "Nyskandinavisme". *Ringeren* nr. 40, 471–473
- Tjønneland, Eivind (1994) "De ariske langskallende". I E. Tjønneland 1994. *Fra uhu til aha : essays om gode nordmenn før og nå*. Oslo, Huitfeldt Forlag, 55–69.
- Wedel Jarlsberg, F. (1932) *Reisen gjennem livet*. Oslo, Gyldendal Norsk Forlag